

NUO „SUMUŠTINIO“ IKI „SANTAROS“: NERIMTAI RIMTI JAV LIETUVIŲ STUDENTŲ LEIDINIAI

Dapkutė, Daiya

NUO „SUMUŠTINIO“ IKI „SANTAROS“: NERIMTAI RIMTI JAV LIETUVIŲ STUDENTŲ LEIDINIAI

Knygotyra, vol. 74, pp. 141-163, 2020

Vilniaus Universitetas

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694374375005>

DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.74.49>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

NUO „SUMUŠTINIO“ IKI „SANTAROS“: NERIMTAI RIMTI JAV LIETUVIŲ STUDENTŲ LEIDINIAI

From Sandwich to Santara: Frivolously Serious Publications by Lithuanian Students in the US

Daiva Dapkutė

Vytauto Didžiojo universiteto, Lithuania

daiva.dapkute@vdu.lt

Knygotyra, vol. 74, pp. 141-163, 2020

Vilniaus Universitetas

Recepción: 22 Noviembre 2019

Aprobación: 31 Marzo 2020

DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.74.49>

Summary: Po Antrojo pasaulinio karo lietuvių akademinių jaunimas, atsidūręs ir mokslus tęsęs JAV universitetuose, jungėsi į įvairias organizacijas, vyko aktyvus studentų socialinis, kultūrinis, visuomeninis gyvenimas. Pagrindinės lietuvių studentus JAV vienijančios organizacijos (Lietuvių studentų sąjunga, Studentų ateitininkų sąjunga, Akademinių skautų sąjūdis, Lietuvių studentų Santara), suprasdamos informacijos poveikį, itin rūpinosi savo spaudos leidiniais, kurie tapo viena iš pagrindinių priemonių burti akademinį jaunimą, skleisti organizacines / ideologines idėjas ne tik tarp studentų, bet ir platesnei visuomenei.

Šiame straipsnyje pristatomi bei analizuojami iki šiol platesnio tyrinėtojų dėmesio nesulaukę JAV lietuvių studentų leisti vienkartiniai ir tęstiniai leidiniai. Pagrindinis dėmesys skiriamas vienos iš organizacijų – Lietuvių studentų Santaros (nuo 1957 m. Santaros-Šviesos federacijos) leistiems leidiniams, taip pat analizuojami kitų organizacijų – Lietuvių studentų sąjungos, Akademinių skautų sąjūdžio, Studentų ateitininkų sąjungos – leisti leidiniai, jų repertuaras, turinys, reikšmė studentijos gyvenime.

Tyrimas apima XX a. 6–7 dešimtmečių laikotarpį, kuomet galima stebėti intensyviausią JAV lietuvių studentų veiklą, aktyvų dalyvavimą visuomeniniame lietuvių bendruomenės gyvenime bei didelę dėmesį savos spaudos problemoms. Tuo metu pagrindinės lietuvių studentų organizacijos leido įvairius savo nariams ir platesnei visuomenei skirtus leidinius: nuo vienkartinio (humoristinio, proginio ar stovyklinio) leidinėlio, tik organizacijų nariams skirtų informacinių biuletenių iki sėkmingų ir ne itin sėkmingų savų periodinių leidinių.

1951 m. įsikūrusi JAV Lietuvių studentų sąjunga narių informavimo tikslais nuo 1952 m. kovo mėnesio pradėjo leisti „Lietuvių Studentų S-gos JAV biuletenį“, kuris gana greitai tapo rimtu, spaustuvėje leidžiamu studentijos žurnalu „Studentų gairės“, o nuo 1954 m. studentų anglų kalba pradėtas leisti žurnalas „Lituanus“ virto akademinio žurnalu kitataučiams, leidžiamu iki šiol. Spaudos darbe labai aktyviai dalyvavo ideologinės organizacijos (skautai, ateitininkai, santariečiai), turėjusios studentiškus skyrius didžiojoje lietuviškoje spaudoje bei leidusios įvairius vienkartinius ar tęstinius leidinius. Organizacijos turėjo savo informacinius biuletenius: Akademinių skautų sąjūdis nuo 1952 m. leido ASS nariams skirtą biuletenį „Ad meliorem“, Studentų ateitininkų sąjunga Klivlande nuo 1951 m. leido „Gaudeamus“, Santara – 1957–1961 m. biuletenį „Žvilgsniai“. Taip pat pasirodydavo atskirų skyrių informaciniai biuleteniai (pvz., „New Yorko Santara“), tiesa, jie būdavo nereguliarūs, dažnai leidžiami tik trumpą laiką. Populiarius tarp jaunimo buvo įvairūs vienkartiniai leidinėliai: proginiai, humoro (pvz., „Krambambulis“, „Sumuštinis“), kokio nors sąskrydžio ar stovyklos („Arielkon“, „Niekšybės paslaptis“, „Po nemigos“ ir kt.) leisti leidiniai. Šie leidiniai buvo leidžiami savilaidos būdu labai nedideliu tiražu ir platinami tik tarp organizacijos narių. Daugelis jų neišlikę arba pavieniai numeriai išlikę viename kitame privačiame archyve ar archyvinėje institucijoje. Šių leidinių leidimo vieta, tiražas dažniausiai nebūdavo nurodomi, nežymėti ir nežinomi leidėjai, redaktoriai, straipsnių bei

ilustracijų autoriai, neaiškus leidinių periodiškumas ir netgi išleistų leidinių skaičius.

Daugelio studentų leistų leidinių turinys buvo panašus. Leidiniuose būdavo skelbiama įvairi informacija – nuo rimtų išeivijos jaunajai kartai aktualių lietuviškos tapatybės, visuomeninės veiklos problemų analizuojančių tekstų iki trumpos organizacinės informacijos, humoristinių skyrelių, nuotraukų ir draugiško pasiūlymo iš savęs ir kolegų. Nepaisant savo kokybės ir kai kada, atrodytų, nereikšmingo turinio, šie leidiniai tampa svarbiu, neretai vieninteliu šaltiniu, atskleidžiančiu tyrinėtojams mažai žinomo Amerikos jaunimo stovyklavimo, studentų socialinio bei visuomeninio gyvenimo ypatumus.

Keywords: JAV, diaspora, lietuviai, studentai, spauda, leidiniai, Lietuvių studentų sąjunga, skautai, ateitininkai, Santara-Šviesa.

Abstract: Following World War II, Lithuanian academic youth, who found themselves and continued their studies at the US universities, joined various organizations, as a result active social, cultural and societal life of students took place. The main organizations uniting Lithuanian students in the US (the Lithuanian Student Union, the Catholic Student Union Ateitis, the Academic Scout Movement, the Lithuanian student group Santara) perceiving the impact of information, took special care of their press publications that had become one of the main tools in helping to gather academic youth, to disseminate organizational / ideological ideas not only among students but also among the wider society.

This article presents and analyzes one-time and continuous publications published by Lithuanian students in the US, which have not received wider attention from researchers so far. The main attention is focused on the publications published by one of the organizations Lithuanian student group Santara (since 1957 Santara-Šviesa Federations), as well as the analysis of the publications published by other organizations the Lithuanian Student Union, the Academic Scout Movement, the Catholic Student Union Ateitis their repertoire, content, significance in student life.

The study covers the period of the 1950s-1960s allowing the observation of the most intensive activity of Lithuanian students in the US, their active participation in the public life of the Lithuanian community and a great deal of attention to own press problems. At that time, the main Lithuanian student organizations published various publications for their members and the general public: from one-time (humorous, occasional or camp) publications, newsletters intended for members only to successful and none too successful attempts to publish their own periodicals.

The Lithuanian American Student Union established in 1951 for the purpose of informing members since March 1954 began publishing Lietuvių Studentų Sąjungos JAV biuletenis (the US Newsletter of the Lithuanian Student Union), which soon became a serious student magazine, Studentų gairės (Student Guidelines), published by in a printing house, and from 1954, students launched the English-language magazine Lituanus, which became an academic magazine for foreigners, published to this day.

Ideological organizations (scouts, members of Ateitis and Santara), which had student columns in the major Lithuanian press, and published various one-time or continuous publications, took a very active part in the press work. The organizations had their own newsletters: the Academic Scout Movement (ASM) published the newsletter *Ad meliorem* for ASM members, the Catholic Student Union Ateitis in Cleveland since 1951 published *Gaudeamus*, in 1957-1961, Santara published the newsletter *Žvilgsniai* (Glances). Newsletters of separate columns (such as New Yorko Santara New York Santara) also appeared, although they were irregular, often only published for a short time. Various one-off publications were popular among young people: occasional, humorous (e. g. *Krambambulis*, *Sumuštinis Sandwich*), a gathering or a camp publications (*Arielkon – To Homemade Vodka*, *Niekšybės paslaptis The Secret of Villainy*, *Po nemigos After Insomnia* etc.). These publications were self-published in a very small circulation and distributed only among members of the organization. Many of them have not survived or if survived are kept by private archives or archival institutions. The place of publication and circulation of these publications were

usually not indicated, unmarked; publishers, editors, authors of articles and illustrations are left unknown, periodicity of publications and even the number of published publications – unclear.

The content of most student published publications was analogous. The publications contained a variety of information – from serious texts analyzing issues on Lithuanian identity and social activities relevant to the young generation of the diaspora, as well as brief organizational information, humour columns, photographs and friendly banter addressed to self and colleagues. Despite their quality and sometimes seemingly insignificant content, these publications become an important, often the only one source revealing to researchers the peculiarities of the little-known American youth camping, the peculiarities of student social and community life.

Keywords: the US, diaspora, Lithuanians, students, press, publications, the Lithuanian Student Union, scouts, members of the Catholic Student Union Ateitis, Santara-Šviesa..

IVADAS

Po Antrojo pasaulinio karo tiek Vokietijos DP (angl. *Displaced Persons*, t. y. perkeltųjų asmenų) stovyklose, tiek vėliau, lietuviams iš Vokietijos DP stovyklų persikėlus į kitus kraštus, lietuvių akademinis jaunimas jungėsi į įvairias organizacijas: visus studentus vienijančią Lietuvių studentų sąjungą, taip pat į ideologines skautų, ateitininkų, santariečių, varpininkų ir kt. organizacijas. Vyko aktyvus studentų socialinis, kultūrinis, visuomeninis gyvenimas. Viena iš populiarių priemonių skleisti organizacines / ideologines idėjas ne tik tarp akademinio jaunimo, bet ir platesnei visuomenei tapo studentų leista spauda. Šiame straipsnyje apsiribojama tik Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, kuriose po Antrojo pasaulinio karo buvo didžiausia lietuvių bendruomenė, taip pat daugiausia lietuvių studentų.

Straipsnio objektas – lietuvių studentų leidiniai – apima pačių studentų JAV XX a. 6–7 dešimtmečiais leistus vienkartinius ir tęstinius leidinius. Sąvoka „studentai“ arba „akademinis jaunimas“ pirmiausia apima studijuojantį jaunimą, tačiau į šią grupę neretai patenka ir universitetus jau baigę studentai, alumnai, filisteriai, kurie ir toliau dalyvauja studentišκών organizacijų veikloje. Tyrimas apima ankstyvąją ir intensyviausią JAV lietuvių studentų veiklos laikotarpį, XX a. 6–7 dešimtmečius: 1952 m. kovo mėnesį pasirodo pirmasis JAV Lietuvių studentų sąjungos biuletenio numeris, panašiu metu (1951, 1952 m.) pradedami leisti svarbiausių ideologinių organizacijų – Studentų ateitininkų sąjungos, Akademinio skautų sąjungos – informaciniai biuleteniai, didžiuosiuose JAV lietuvių laikraščiuose atsiranda studentų spaudos skyriai. XX a. 7 dešimtmečio pabaigoje pastebimas studentiškos veiklos atoslūgis: sumažėja leidžiamų leidinių skaičius, uždaromi studentiški skyriai periodiniuose leidiniuose, 1966 m. sustoja „Studentų gairių“ leidyba, lieka tik pagrindiniai ideologinių organizacijų leidžiami informaciniai bei periodiniai leidiniai. Straipsnyje pristatoma bendra studentišκών leidinių JAV situacija, pagrindinės lietuvių studentus vienijančios organizacijos ir jų leisti leidiniai, plačiau analizuojami iki šiol didesnio tyrinėtojų dėmesio nesulaukę vienos ideologinės organizacijos – Lietuvių studentų *Santaros*¹ leisti leidiniai.

Straipsnio tikslas – analizuojant Lietuvių studentų *Santaros* ir kitų akademi- nių organizacijų leistus leidinius atskleisti studentišκών leidinių JAV XX a. 6–7 dešimtmečiais raidos tendencijas, leidinių įvairovę, problematiką, spaudos įtaką studentų gyvenime.

Spaudos istorija nuo seno domėjosi įvairių sričių mokslininkai (istorikai, žurnalistai, kalbininkai, knygotyriminkai ir kt.), savo darbuose vienais ar kitais būdais tyrinėję įvairių laikotarpių, regionų, periodinių ar vienkartinių leidinių istorijas. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę sustiprėjo lietuviškos spaudos tyrimų poreikis, daugėja mokslinių darbų, skirtų Lietuvoje bei užsienyje leistų knygų, spaudos leidinių istorijos bei leidybos problemų analizei. Daugiausia į spaudos, knygų tyrimus yra įsijungę bibliografiniai, knygotyriminkai, jų parengti bibliografiniai leidiniai²tampa vienu svarbiausių

pagalbininkų tyrinėjant spaudos bei knygų leidybos istorines problemas. Mažiau dėmesio spaudos istorija susilaukia tarp istorikų, kultūros istorijos tyrėjų – jiems spaudos leidiniai dažniau tampa ne tyrimo objektu, bet vienu pagrindinių šaltinių analizuojant Lietuvos ar lietuvių diasporos kultūros istorijos procesus. Daugiausia tyrinėti lietuvių periodiniai, tęstiniai ir vienkartiniai leidiniai, išleisti iki 1940 m., o knygų bei spaudos leidybos problemos išeivijoje (ypač laikotarpiu po Antrojo pasaulinio karo) iki šiol nėra sulaukusios didesnio tyrėjų dėmesio. Šią spragą bent iš dalies stengėsi užpildyti diasporos atstovai, bandę išeivijoje tęsti bibliografinius, išeivijos spaudos istorijos apžvalgos darbus³. Iš Lietuvoje pasirodžiusių tyrimų galima būtų išskirti Broniaus Raguočio, Remigijaus Misiūno, Tomo Petreikio⁴ darbus, tiesa, jie daugiausia skirti senosios emigrantų bangos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje leistiems leidiniams, leidykloms ar bibliotekoms. Iš vėlesnio laikotarpio lietuvių diasporos istorijai skirtų tyrimų galima paminėti Vokietijos DP stovyklų laikotarpio kultūriniam gyvenimui⁵ ar įvairioms diasporos istorijos problemoms skirtus mokslinius darbus (pvz., ideologinių srovių ir jų organizacijų tyrimus⁶), kuriuose – vienuose daugiau, kituose tik fragmentiškai – užsimenama apie tiriamų organizacijų leistus spaudos leidinius. Taigi, įvairių organizacijų bei pavienių asmenų JAV po Antrojo pasaulinio karo leisti vienkartiniai bei periodiniai leidiniai vis dar laukia platesnio tyrėjų dėmesio. Šis straipsnis nepretenduoja į išsamią JAV studentų leistų leidinių analizę (tokiai analizei atlikti trūksta tikslesnių bibliografinių žinių apie išeivijoje leistus leidinius), jis tik iš dalies užpildys tyrimų spragą, supažindins su JAV lietuvių studentų leistais leidiniais, galbūt paskatins tolesnius tyrimus bei platesnį domėjimąsi išeivijos knygų bei spaudos leidybos istorija po Antrojo pasaulinio karo.

Tyrinėjant JAV lietuvių studentų leistus leidinius daugiau informacijos galima rasti apie tęstinius ir periodinius leidinius: aplink juos telkėsi ilgalaikiai kolektyvai, organizacijos ar grupės, ilgus metus vykdžiusios leidinio leidybos darbus, gerai žinomi šių leidinių iniciatoriai, leidėjai bei redaktoriai (pvz., mūsų tyrinėjamu laikotarpiu žurnalas „Mūsų vytiš“ buvo neatsiejamas nuo jo iniciatoriaus bei ilgamečio redaktoriaus, lietuvių išeivijos visuomenininko, žurnalisto Broniaus Kviklio vardo), šių leidinių rinkinius ar bent pavienius numerius nesunkiai galima rasti Lietuvos bei užsienio bibliotekose, o informaciją apie juos pasitiksinti įvairiuose bibliografiniuose leidiniuose bei duomenų bazėse⁷. Tiesa, net ir šių periodinių leidinių išsamesnę analizę sunkina fragmentiški, įvairiose Lietuvos bibliotekose išsibarstę ir dažnai ne visi išlikę leidiniai⁸. Daug sudėtingesnė situacija su vienkartiniais JAV lietuvių studentų leistais leidiniais: savilaidos būdais leisti ar rankraštiniai leidiniai, įvairiais dauginimo prietaisais tiražuoti ir nedideliu tiražu pasklidę siaurame organizacijos narių rate, jie dažniausiai nebūdavo fiksuojami ir nepatekdavo į bibliografinius leidinius. Išlikę pavieniai tokių vienkartinių ar tęstinių leidinių pavyzdžiai tyrinėtojams suteikia nedaug informacijos: šių leidinių leidimo vieta, tiražas dažniausiai

nebūdavo nurodomi, nežymimi bei lieka nežinomi leidėjai, redaktoriai, straipsnių bei iliustracijų autoriai, neaiškus leidinių periodiškumas ir netgi išleistų leidinių skaičius. Rašant straipsnį daugiausia naudotasi VDU Lietuvių išėivijos instituto fonduose bei privačiuose archyvuose saugomais JAV lietuvių studentų vienkartiniais bei tęstiniais leidiniais ir jų kopijomis. Tikslinant turimus duomenis buvo naudotasi Nacionalinės bibliografijos duomenų banke⁹ esančia informacija, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos suvestiniu LIBIS katalogu (www.libis.lt) bei virtualia kultūros paveldo (www.epaveldas.lt) sistema ir joje esančių išėivijos leidinių kolekcija, tačiau ir šiose bazėse skelbiama informacija apie išėivijoje leistus studentų leidinius dažnai yra neišsami. Nuolat pasipildantys Lietuvos bibliotekų bei archyvų fondai teikia vilties, kad tokių leidinių skaičius ateityje didės ir tyrinėtojams suteiks daugiau galimybių atlikti platesnę bei įvairiapusę šių leidinių analizę.

STUDENTIŠKŲ LEIDINIŲ REPERTUARAS: NUO INFORMACINIŲ BIULETENIŲ IKI PERIODINĖS SPAUDOS

Pažvelgus į lietuvių studentijos leidinių XX a. 6–7 dešimtmečiais JAV gausą, įvairumą, jaunosios kartos bendradarbiavimą išėivijos spaudoje, galima maloniai nustebti. Vien iš studentiškų skyrių beveik visuose stambiausiuose lietuviškuose laikraščiuose galima susidaryti bendrą vaizdą apie jaunimo organizacinį aktyvumą, gana gausias skaitytojų ir bendradarbių gretas:

„Studentų žodis“, „Dirvoje“, „Akademinės prošvaistės“, „Drauge“, „Studentų dienos“, „Naujienose“, „Studentų aidai“, „Laisvoje Lietuvoje“, „Studentai ir gyvenimas“, „Vienybėje“, „Jaunimo žygiai“, „Darbininke“, jaunimo skyriai

„Karyje“, „Sėjoje“, „Lietuvių dienose“ ir daugelyje kitų leidinių¹⁰. Galima sakyti, vos ne kiekvienas išėivijos periodinis leidinys XX a. 6 dešimtmetyje turėjo savo studentišką (ar jaunimui skirtą) skyrių – puslapį ar kelis puslapius.

Šiuose skyriuose pasireikšdavo skirtingos ideologijos (skyrelius periodinėje spaudoje stengėsi turėti ne tik Lietuvių studentų sąjunga, bet ir ideologinės ateitininkų, neolituonų, skautų, varpininkų, santariečių organizacijos), gyva jaunatviška dvasia. Tiesa, šių skyrių likimai buvo įvairūs: vieni rodėsi tik trumpą laiką, metus (pvz., „Jaunimo žygiai“ 1952 m. „Darbininko“ laikraštyje) ar keletą metų (iš Vokietijos perkeltas ir kaip žurnalo „Sėja“ priedas „Studentų varpas“ leistas 1958–1960 m., „Dirvos“ laikraščio skyrelis „Studentų žodis“ ėjo 1953–1960 m.), kiti skyriai išsilaukė ilgesnį laiką ir buvo uždaryti tik po dešimtmečio (pvz., „Studentų dienos“ skyrius 1954–1967 m. „Naujienų“ laikraštyje). Ilgiausiai, net keturis dešimtmečius, buvo leidžiamas Studentų sąjungos redaguotas „Akademinis prošvaisčių“ skyrius „Draugo“ laikraštyje (1953–1994 m.). Tokie nedideli studentiški skyreliai išėivijos spaudoje, rodos, nepatenkino tuometinio studentų poreikio ir noro turėti „savo organą“, nuo

didžiųjų laikraščių ir jų leidėjų nuomonės nepriklausomą spaudą, kur studentija turėtų galimybę apsvastyti jai rūpimus klausimus, svetimus bendrinei spaudai¹¹. XX a. 6 dešimtmečio pradžioje pagrindinės studentų organizacijos JAV pradeda leisti savus leidinius: vienkartinius leidinius, informacinius biuletenius ir netgi periodinius ne tik savo organizacijos nariams, bet ir platesnei visuomenei skirtus leidinius. Kas paskatino tokią lietuvių studentų laikyseną ir domėjimąsi spausdintu žodžiu?

Kaip pastebėjo Vytautas Kavolis, JAV universitetuose mokslus pradėję ar tęsę lietuvių studentai brendo kitokiomis sąlygomis ir tuo metu ryškiai skyrėsi nuo amerikiečių studentų, kurie, „būdami išoriškai socialūs iki kraštutinumo, iš tikrųjų gyvena sau ir savyje“¹². Emigracija ir savo krašto praradimas žmogų praturtina, atveria naujų galimybių, tačiau kartu ir pažeidžia – atima jo gyvenimo dalį, su kuria jis buvo suaugęs savame krašte. Vyresnioji lietuvių karta, po Antrojo pasaulinio karo priversta palikti Lietuvą, svetur bandė užsidaryti tautinėje bendruomenėje, gyventi praeitimi ir taip sustiprinti savo tautinio tapatumo bei socialinio saugumo jausmą. Jaunesnei kartai, nespėjusiai įleisti šaknų gimtojoje šalyje, šis vyresniosios kartos gyvenimas praeities prisiminimais buvo svetimas, jai daug lengviau sekėsi integruotis svetimame krašte, tačiau lietuviškos bendruomenės ryšiai išliko gana stiprūs ir svarbūs augančiai jaunajai kartai: „Tik įkėlęs koją į Laisvės Statulos žemę, lietuvis studentas pajuto konfliktą, konfliktą tarp dviejų pasaulių dviejų kultūrų. Vienas jį apsvaigino savo šviesomis, greičiu, triukšmu, aukšta technika ir materializmo iškėlimu.

<...> Antrasis pasaulis, paliktas tolimame horizonte, buvo tolimas, ideologizuojamas, romantiškas, savas, bet kartu ir svetimas. Į aną pasaulį lietuvis studentas nebuvo spėjęs giliai įaugti.“¹³ Jaunoji karta, patirianti dviejų kultūrų, dviejų pasaulių konfliktą, išgyveno šio konflikto pasekmes. JAV atsidūrę studentai ieškojo būdų bei progų susitikti su panašioje situacijoje atsidūrusiais draugais, vienminčiais, kuriems kildavo tie patys jaunajai kartai svarbūs klausimai: kas mes esame, ko siekiame, kuriuo keliu einame. Identifikacijos, susitapatinimo su kitais likimo draugais svarba skatino organizuotis, jungtis į bendras organizacijas, vienytis bendrai veiklai: „<...> lietuvis studentas jautė pareigą jungtis vienan būrin. Jis jautė ne tik pareigą, bet ir tam tikrą vidinį šauksmą, tam tikrą norą pratęsti gimtosios žemės išgyvenimą savyje ir savo draugų tarpe.“¹⁴ JAV kūrėsi naujos ar buvo iš Vokietijos DP stovyklų perkeltos ir atkurtos senosios (dar nepriklausomoje Lietuvoje veikusios) ideologinės organizacijos ir akademiniai sambūriai. Tuo pačiu metu tautinio solidarumo jausmas bei laiko dvasia skatino įvairių įsitikinimų ir skirtingų ideologijų studentiją vienyti į vieną bendrą organizaciją. 1951 m. JAV susikūrė Lietuvių studentų sąjunga, kurios iniciatoriais buvo dviejų skirtingų ideologinių organizacijų lyderiai: ateitininkas Vytautas Žvirgždys-Vardys ir būsimas santarietis Vytautas Kavolis. Spaudoje pradėti skelbti atsišaukimai, Studentų sąjungos idėją pristatantys bei reklamuojantys straipsniai, o Sąjungos skyriai pradėjo steigti įvairiose

vietose: Čikagoje, Niujorke, Bostone, Detroite, Klivlande, Urbanoje, Los Andžele ir kt.

Tiek naujai susikūrusi Lietuvių studentų sąjunga, tiek kitos jaunimo ideologinės organizacijos bei sąjūdžiai (pvz., ateitininkai, skautai, Šviesos sambūris ar vėliau jau JAV susikūrusi *Santara*) tuo metu išsiskyrė itin aktyvia bendruomenine veikla, domėjimusi kultūrinio, visuomeninio, politinio lietuvių išeivijos gyvenimo aktualijomis. Organizacijos nebuvo tik socialinio bendravimo organizacijos, jos atliko daug platesnę lietuviškos jauniosios kartos telkimo funkciją, o šių organizacijų veiklos laukas dažnai apimdavo ne tik organizacinius dalykus (suvažiavimus, stovyklas, valdybų rinkimus, socialinius bei ekonominius studentijos reikalus), bet ir daug platesnį tautinį, kultūrinį aspektą. Jaunoji karta jautė pareigą aktyviai dalyvauti lietuvių bendruomenės visuomeniniame gyvenime, į visuomeninę veiklą skatino įsitraukti ne tik savo organizacijų narius, bet ir platesnius studentų sluoksnius. Organizacijos rengdavo įvairias studijų dienas, diskusijas, paskaitas ne tik organizacijų nariams, bet ir platesnei visuomenei, organizuodavo kultūrinius renginius, jungdavosi į politines akcijas ar telkdavo lėšas akademinei šalpai bei visuomenei veiklai.

Akademinių jaunimo organizacijos, suprasdamos informacinį poveikį visuomenėje, itin rūpinosi savo spaudos leidiniais bei galimybėmis kuo plačiau paskleisti informaciją apie savo organizacijos veiklą. Greta šios įprastos organizacinės funkcijos studentų redaguoti spaudos puslapiai ir leidiniai turėjo ir bendresnę visuomeninę užduotį plačiau viešumoje paskleisti jauniosios kartos balsą tikint, kad „studentija turi ką pasakyti sau pačiai ir turi, be abejo, kas būtų verta ir plačiau parodyti“¹⁵. 1951 m. įsikūrusi Lietuvių studentų sąjunga (itin aktyviai veikusi iki XX a. 8 dešimtmečio¹⁶) tiesioginei savitarpio studentų informacijai ir ryšiui palaikyti nuo 1952 m. kovo mėnesio pradėjo leisti „Lietuvių Studentų Sąjungos JAV biuletenį“¹⁷, kuris nuo 4 numerio pavadintas „Studentų gairėmis“. Biuletenis buvo spausdinamas rotatoriumi ir siunčiamas visiems Studentų sąjungos nariams¹⁸, o redaktoriai keitėsi drauge su Sąjungos centro valdybomis¹⁹. Pradėjęs savo kelią kaip organizacijos nariams skirtas biuletenis, labai greitai leidinys tampa rimtu Studentų sąjungos JAV centro valdybos Čikagoje leidžiamu „studentijos žurnalu“ (taip skelbė žurnalo paantraštė). Nuo 9/10 numerio (1953–1954) „Studento gairių“ žurnalo leidyba persikelia į

„Dirvos“ laikraščio spaustuvę Klivlande²⁰ ir žurnalas tampa svarbiu, gražios išvaizdos studentų periodiniu leidiniu. Žurnalas buvo leidžiamas iki 1966 m., tiražas svyravo priklausomai nuo Sąjungos narių skaičiaus (organizacijos augimo bei klestėjimo laikotarpiu „Studentų gairių“ tiražas 1953–1954 m. buvo 750 egz., o 1955 m. išaugo iki 825 egz.), periodiškumas taip pat priklausė nuo leidėjų, t. y. Sąjungos centro valdybos – viena valdyba išleisdavo 6 numerius, kita 2 ar tik 1 numerį per metus²¹.

Žvelgiant plačiau į patį žurnalą, galima pastebėti, kad „Studentų gairėse“ publikuoti straipsniai daugiausia buvo susiję su Lietuvių

studentų sąjungos veikla ir atliko svarbią informacijos perdavimo organizacijos nariams funkciją. Kita vertus, žurnalas buvo savotiškas studentijos visuomeninio, kultūrinio gyvenimo veidrodis – greta studentų socialinio bei organizacinio gyvenimo informacijų publikuoti jaunajai kartai aktualūs tekstai: lietuviško tapatumo, visuomeninės veiklos ar gyvenamo krašto aktualijas pristatantys tekstai bei vedamieji, taip pat studentų kūryba, knygų apžvalgos, svarbiausi lietuviško ir studentiško gyvenimo įvykiai.

Keletą metų Lietuvių studentų sąjunga planavo leisti savo organizacijos metraštį, bet nesėkmingai²². Vietoje jo 1957 m. pasirodė Čikagoje, Mykolo Morkūno spaustuvėje leistas leidinys „Dienos tarp dangoraižių“²³. „<...> šis leidinys nėra metraštis; jis neapžvelgia viso lietuviškosios studentijos nueito kelio; jis net nėra pilnas vaizdas Lietuvių studentų sąjungos JAV veiklos. Tai yra tik užfiksuotas lietuviškos studentijos gyvenimo momentas. Šį momentą stengėmės tiksliai pavaizduoti ir įprasinti įjungiant į visą lietuviškos studentijos istoriją“²⁴, – rašė leidinio redakcija. Šis vienkartinis leidinys atspindi to meto lietuvių studentijos gyvenimo aktualijas: jame publikuoti tekstai apie Lietuvių studentų sąjungos istoriją ir atskirų sąjungos skyrių veiklą, taip pat pristatomos kitos jaunimo organizacijos (skautai, ateitininkai, varpininkai, santariečiai, Lietuvių tautinis akademinis sambūris), pateikiama surinkta informacija apie lietuvių studentų skaičių bei padėtį JAV.

Su Lietuvių studentų sąjungos istorija yra susijęs ir kitas iki šiol gyvuojantis, ne tik išeivijos, bet ir Lietuvos visuomenei gerai žinomas leidinys – nuo 1954 m. anglų kalba studentų pradėtas leisti žurnalas „Lituanus“. Žurnalo iniciatorius ir pirmasis finansinis rėmėjas buvo žinomas JAV lietuvis, mecenatas Juozas Bachunas (1893–1963), o praktiniu žurnalo organizatoriumi tapo tuo metu 1954 m. Ilinojaus universiteto doktorantas Vytautas P. Vygantas, Lietuvių studentų sąjungos vadovybėje subūręs komandą ir vėliau ne vienus metus rūpinęsis žurnalo leidybos reikalais²⁵. Pirmas „Lituanus. Lithuanian Academic Youth Bulletin“ numeris pasirodė 900 egz. tiražu ir turėjo tik kuklius 12 puslapių²⁶, tačiau labai greitai žurnalas išaugo savo „studentišką rūbą“ ir virto rimtu akademiniu žurnalu kitataučiams. Vieniems studentams tokio žurnalo leidyba tapo per daug rimta finansine našta, todėl „Lituanus“ žurnalas buvo remiamas ne tik studentų, bet ir išeivijos visuomenės, o nuo 1964 m. leidybą perėmė specialiai įkurtas *Lituanus* fondas²⁷.

Spaudos darbe greta Lietuvių studentų sąjungos aktyviai dalyvavo ir ideologinės organizacijos – skautai, ateitininkai, santariečiai; jos leido įvairius vienkartinius ir tęstinius leidinius. Visos organizacijos ilgesnį ar trumpesnį laiką turėjo savo informacinius biuletenius: Akademiniis skautų sąjūdis nuo 1952 m. leido ASS nariams skirtą biuletenį „Ad meliorem“²⁸, Studentų ateitininkų sąjunga Klivlande nuo 1951 m. leido informacinį leidinį „Gaudeamus“²⁹, *Santara* – 1957–1961 m. leidinį „Žvilgsniai“³⁰. Greta organizacijų centro valdybos leistų leidinių dažnai pasirodydavo atskirų skyrių

informaciniai biuleteniai (pvz., Niujorko *Santaros* ar Los Andželo Akademinio skautų sąjūdžio 1958 m. leistas leidinys „Laužų šviesoje“³¹), tiesa, jie būdavo nereguliarūs, dažnai leidžiami tik trumpą laiką, apie šiuos skyrių leidinius yra išlikusi tik fragmentiška informacija.

Itin daug dėmesio įvairiems spaudos leidiniams skyrė skautai bei ateitininkai. Be jau minėtų informacinių biuletenių, organizacijoms pavyko sėkmingai ilgesnį laiką leisti savus periodinius leidinius: keletą metų Čikagoje leistas Studentų ateitininkų draugovės informacinis leidinys „Sūkury“³²; beveik septynis dešimtmečius buvo leidžiamas ir Lietuvos bei išeivijos skaitytojams gerai pažįstamas Akademinio skautų sąjūdžio žurnalas „Mūsų vytis“ (1951–2018). Apie šiuos leidinius informacijos yra nemažai, ne vienoje bibliotekoje galima rasti jei ne visus, tai bent pavienius šių leidinių numerius.

Greta įvairių informacinių biuletenių, tęstinių bei periodinių leidinių itin populiarūs buvo nedidelio tiražo vienkartiniai leidiniai (išleisti kokio nors renginio, sąskrydžio, stovyklos ar, pvz., balandžio 1-osios proga). Leisti įvairiais savilaidos būdais – ranka rašyti ar spausdinti mašinėle, dauginti rotoprintu ir kitomis dauginimo priemonėmis – dažnai su iliustracijomis, skirti organizacijos nariams informuoti ar pažvelgti į save su gera humoro doze. Nežinia, ar kam nors pavyks kada nors surinkti ar bent suskaičiuoti šių organizacijų išleistus įvairius vienkartinius ar tęstinius leidinius. Studentų socialinis gyvenimas JAV XX a. 6–7 dešimtmečiais buvo intensyvus, organizacijų skyriai organizuodavo įvairius kultūrinius, visuomeninius renginius, telkdavo savo narius, suvažiuodavo į vasaros stovyklas, tokių spontaniškai atsiradusių ir čia pat stovyklose ar suvažiavimo metu išleistų leidinių buvo ne vienas. Šie leidiniai neišplisdavo už stovyklos / skyriaus ribų, buvo leidžiami nedideliu tiražu ir platinami tik tarp savo narių. Daugelis jų neišlikę, o ir išlikę tik pavieniai egzemplioriai tyrinėtojams suteikia labai fragmentišką informaciją ir liudija apie tokių leidinių pobūdį. Dabar, prabėgus daug metų, sunkiai beįmanoma surinkti platesnę informaciją ar nustatyti tokių leidinių autorystę, nes dar likę organizacijų nariai, vienaip ar kitaip prisidėję prie tokių leidinių atsiradimo, dažnai negali prisiminti šių leidinių iniciatorių, redaktorių, juo labiau tekstų ar iliustracijų autorių, kurie leidiniuose dažniausiai nebuvo nurodomi³³.

Galima pateikti keletą tokių leidinių pavyzdžių. „Dainava“³⁴ buvo viena pagrindinių vietų, kur lietuviai (vaikai, jaunimas, studentai, mokytojai, įvairių organizacijų atstovai, pavieniai lietuviai ar šeimos) galėdavo susirinkti vasarą, rengti susitikimus, stovyklas, pabendrauti su kitais lietuviškai. Susiformavo graži tradicija stovyklų metu leisti stovyklinius leidinėlius (jaunimui, mokiniams, studentams): „Liepsnelės“, „Kempinė“, „Jurgio uodega“, „Mes jaunučiai“, „Sūrio gabalas“, „Laikas“, „Auksinis agurkas“ ir daugelis kitų³⁵. Tai tik keletas pavadinimų iš gausybės įvairių jaunimo stovyklinių leidinių. Kai kurie jų, pvz., „Liepsnelės“³⁶, pasirodydavo dažniau (gal net būdavo leidžiami kiekvienoje stovykloje), kiti buvo vienkartiniai, spontaniškai gimę tarp stovyklautojų, nors kai kurių leidinių tęstinė

numeracija liudytų, kad tokiu pavadinimu išleistų leidinių galėjo būti ne vienas. Apimtis labai įvairi, pvz., ketvirtos stovyklos

„Liepsnelės“, išleistos 1960 m., turi 18 lapų, o septintos stovyklos „Liepsnelės“, išleistos 1963 m., – 34 lapus. Leidiniai paprasti, leisti įvairiais savilaidos būdais, jų paskirtis – prisiminti stovykloje praleistas dienas, ten sutiktus draugus ir stovyklų vadovus, rimtas paskaitas ir linksmi praleistą laiką. Išlikusių leidinių³⁷ kokybė gana prasta, dažnai išlikę tik sunkiai įskaitomos kopijos, iliustracijos bei tekstai išblukę. Greta įvairios rimtai ir nerimtai pateikiamos stovyklinės informacijos apie programą ir suvažiavusius stovyklautojus, linksmų iliustracijų ir pasiūlymų kai kuriuose leidiniuose taip pat galima rasti tikslų žinių apie dalyvius (neretai įdėti dalyvių sąrašai su adresais), stovyklų vadovus bei paskaitininkus. Iš tokio tipo studentų ateitininkų leistų leidinių galima būtų paminėti vienkartinį stovyklinį leidinį „Niekšybės paslaptis arba kaip aš išmokau nebijoti J.B. ir pamilau Dainavą“³⁸ ar „Arielkon“³⁹, kurio pavadinimas visai nekaltas – pagal stovyklos prie Arielio ežero (Pensilvanijos valstijoje) pavadinimą.

Nuo ateitininkų nedaug atsiliko ir skautų organizacija išeivijoje, taip pat leidusi įvairius vienkartinįs leidinėlįs jaunimui, mokiniams, studentams. Akademiniš skautų sąjūdis JAV bandė pratęsti dar Vokietijoje skautų stovyklose pradėtą tradiciją – leisti humoristinį leidinį „Sumuštinis“⁴⁰. Nacionalinės bibliografijos duomenų banke yra vienintelis įrašas apie V akademiniš stovyklos Klivlande 1955 m. išleistą „Sumuštinį“⁴¹. Lietuvių išeivijos institute Kaune saugomi du jubiliejiniai leidiniai, išleisti 1957 ir 1958 m. Akademiniš skautų sąjūdžio žiemos stovyklose⁴². „Vienkartinis necenzūruojamas akademiniš bei demokratinis minties Akademiniš Skautų vakarinis nerimties oficiozas“, – skelbė „Sumuštinio“ antraštė. Šiuose gausiai iliustruotuose nespauštuviniu būdu leistuose humoristiniuose leidiniuose linksmi pateikiamos žinios apie stovykloje dalyvavusius asmenis, žiemos stovyklos nuotyčiai, slidinėjimo pamokos bei instrukcijos, „auksiniš mintys“, replikos, anekdotai, karikatūros bei itin populiari trumpi humoristiniai palinkėjimai kiekvienam stovyklos nariui, organizacijai ar net spaudos skyreliui. Tarp jų 1958 m. galima rasti palinkėjimą Valdui Adamkui: „Valdas Adamkavičius (Chicago). Tapti būsimosios laisvosios Lietuvos prezidentu.“⁴³

Apibendrinant lietuvių studentų organizacijų leistus leidinius galima pastebėti tokių leidinių įvairovę: leisti ne tik organizacijų nariams skirti informaciniai biuleteniai, bet taip pat ir rimti platesnei visuomenei skirti tęstiniai ir periodiniai leidiniai. Sudėtingiausia situacija su vienkartiniais, įvairiomis progomis leistais leidiniais. Tik fragmentiškai išlikę pavieniai leidiniai leidžia matyti bendrą tokių leidinių mozaiką: nuo rimtų informacinių leidinių (pvz., Akademiniš skautų sąjūdžio išleisto vienkartinio leidinio „Studijoms besiruošiant“⁴⁴) iki

nelabai rimtų įvairiose stovyklose gimusių humoristinių leidinių. Nepaisant dažnai blogos išlikusių leidinių kokybės ir kai kada, atrodytų, ne itin svarbaus turinio, šie leidiniai tampa svarbiu, neretai

vieninteliu šaltiniu, atskleidžiančiu tyrinėtojams mažai žinomo Amerikos jaunimo stovyklavimo, studentų socialinio bei visuomeninio gyvenimo ypatumus.

LIETUVIŲ STUDENTŲ SANTAROS LEISTI LEIDINIAI

Iš nepriklausomų studentų grupės 1954 m. gimusi liberalios studentijos organizacija Lietuvių studentų *Santara* vos tik įsikūrusi gana sėkmingai prisistatė išeivijos visuomenei: gyvu žodžiu, aktyvia organizacine visuomenine veikla ir, žinoma, per spaudą. Netrukus jaunųjų santariečių rengiami bei redaguojami skyriai pasirodė keliuose išeivijos laikraščiuose bei žurnaluose:

„Studentų dienos“ (vėliau „Mūsų žingsniai“) socialistų leistame dienraštyje „Naujienos“⁴⁵, „Į laisvę veda mūsų kelias. Lietuvių akademinės jaunuomenės lapai“ Lietuvių rezistencinės santarvės leistame žurnale „Santarvė“⁴⁶, „Studentų žodis“ tautininkų laikraštyje „Dirva“⁴⁷. Šiuose studentiškuose skyreliuose jau pirmaisiais organizacijos veiklos metais buvo spausdinama nemažai originalių, gana aukštu akademinio lygiu išsiskiriančių tekstų, analizuojančių įvairias organizacijos, visos jaunosios lietuvių kartos ir plačiau – visuomenės problemas bei aktualijas.

Rimtesnis prisistatymas visuomenei buvo trys vienkartiniai leidiniai, vadinamosios *Santaros metinės knygos*⁴⁸, išleistos po 1954, 1956 ir 1957 m. *Santaros* suvažiavimų Tabor Farmoje. „Platesnei lietuviškai visuomenei esame pažįstami kaip Nepriklausomųjų studentų sąjūdis. To sąjūdžio tradicijas norime tęsti ir toliau. Naujas sąjūdžio vardas – Lietuvių studentų *Santara* – gal tik ryškiau ir simboliškiau parodo mūsų veidą. *Santaros* gretose sutartinai dirba bendrą darbą visa tautiškai ir demokratiškai nusiteikusi lietuviškoji studentija. Čia randa vieningą kalbą ir šviesininkai, ir varpininkai, skautai ir tautinių korporacijų studentija. Tuo mes didžiuojamės“⁴⁹, – rašė naujai susikūrusios organizacijos centro valdyba. Leidiniai, kurie, pasak redaktorių, „neturi kitų ambicijų, kaip tik atskleisti santariečių dvasinį veidą“⁵⁰, pristatė platesnei visuomenei santariečių mintis, idėjas, kurios subūrė šiuos žmones į vieną organizaciją, o suvažiavimuose skaityti pranešimai buvo aktualūs visai jaunajai studentijos kartai. Antroje ir trečioje metinėse knygose publikuoti suvažiavimuose skaityti pranešimai, kuriuos papildė jaunųjų kūrėjų eilės, lietuvių partizanų dainos, informacijos apie organizacijos veiklą bei nuotraukos iš organizacijos gyvenimo.

Studentų *Santaros* skyriai kūrėsi Bostone, Urbanoje, Detroite, Niujorke, Čikagoje, Klivlande, Los Andžele ir kitose vietose (vėliau buvo 11 skyrių)⁵¹. Skirtingai nuo kitų organizacijų, pvz., skautų ir ateitininkų, jaunieji santariečiai neturėjo organizacinio ir finansinio užnugario, buvusių narių, filisterių, kurie galėtų pagelbėti ir finansiškai paremti santarietišką veiklą. Viskas priklausė nuo pačių organizacijos narių iniciatyvų bei galimybių jas įgyvendinti. Nors

Santaros skyriai nebuvo gausūs, jie išsiskyrė aktyvia visuomenine veikla: buvo rengiami koncertai, dailininkų parodos, lietuviškų seminarų ciklai, stovyklos, suvažiavimai. Rodos, ne vienas skyrius bandė leisti tik skyriaus nariams skirtus informacinius biuletenius. Šaltiniuose galima rasti užuominų, kad tokius biuletenius

„kart nuo karto“ išleisdavo Bostono, Los Andželo, Čikagos, Urbanos skyriai⁵², o Nacionalinės bibliografijos duomenų banke minimas Lietuvių studentų sąjungos centro valdybos biuletėnis „Santara“, leistas Klivlande⁵³. Tačiau informacija dažnai yra prieštaringa, pvz., apie Bostoną vienur rašoma: „Bostono skyrius išleido vienkartinį biuletėnį (nustebintų, jei periodiškai ką nors leistų) „Kokybė ir kiekybė“, kuriame vykusiai suvedamos sąskaitos su New Yorko *Santara*“⁵⁴, kitur minima, kad Bostonas leido leidinį „Masačiusiečiai“⁵⁵. Apie kitų skyrių leistus leidinius nėra informacijos. Šie informaciniai skyrių biuleteniai (ar vienkartiniai leidiniai) neišliko arba gali būti išlikę kur nors asmeninėse kolekcijose ir tyrinėtojams iki šiol nežinomi. Iš visų *Santaros* organizacijos skyrių leistų informacinių leidinių yra išlikę tik dviejų stipriausių skyrių, veikusių Čikagoje ir Niujorke, leisti leidiniai, bet taip pat kol kas tik pavieniai numeriai, kurie galbūt ateityje pasipildys ar bus surasti įvairias Lietuvos institucijas pasiekiančiuose išėivijos archyvų fonduose.

Niujorko *Santara*, siekdama palaikyti skyriaus narių tarpusavio kontaktus, skleisti informaciją ir sustiprinti ryšį, jau 1955 m. nespauštuviniu būdu išleido nedidelį 5 lapų skyriaus biuletėnį „Vivat Santara“. Lieka neaišku, ar biuletėnis ėjo toliau, greičiausiai buvo išleistas tik šis vienintelis numeris (1955 m. nr. 1)⁵⁶. Po poros metų Niujorke pasirodė naujas informacinis biuletėnis „New Yorko Santara“⁵⁷. Jame nurodoma, kad biuletėnis skiriamas Niujorko santariečių vidaus klausimams nagrinėti, žinutėms iš Niujorko ir kitų *Santaros* skyrių skelbti, santarietiškai veiklai aprašyti ir kitiems organizaciniams klausimams. „New Yorko Santara“ bus siuntinėjama kitų organizacijos skyrių valdyboms, tačiau daugumoje, vien tik New Yorko santariečiams.“⁵⁸

Šis Niujorko *Santaros* skyriaus leistas informacinis biuletėnis tyrinėtojams suteikia daugiau informacijos, o antraštėje nurodyti besikeičiantys biuletėnio redaktoriai ir administratoriai⁵⁹. Pradžia buvo labai sėkminga – kaip ir planuota, biuletėnis buvo leidžiamas kartą per mėnesį, 1957 m. pasirodė 12 numerių. Vėliau biuletėnių mažėjo: 1958 m. išleisti tik 3 numeriai, 1959 m. – 4 numeriai. Rodos, 1959 m. balandžio mėnesio „New Yorko Santaros“ biuletėnis Nr. 7 buvo paskutinis. Analizuojant išlikusių Niujorko *Santaros* skyriaus biuletėnių turinį, galima pastebėti, kad greta tokiems leidiniams būdingos informacijos apie įvykusius ar būsimus organizacinius renginius, žinių iš kitų *Santaros* skyrių ir centro valdybos galima rasti ir nemažai informacijos, atspindinčios JAV studentijos aktualijas, pvz., apie Studentų sąjungos veiklą ar rinkimus, kuriuose aktyviai dalyvaudavo ne tik santariečiai, bet ir kitos studentų organizacijos.

„New York Santaros“ informaciniai biuleteniai skatino organizacijos narių lavinimąsi, domėjimąsi lietuviška veikla, aktyvų dalyvavimą organizacinėje veikloje, viešose diskusijose bei kultūriniuose renginiuose, lietuviškų periodinių leidinių (kurie pristatomi ir reklamuojami biuleteniuose) prenumeravimą bei skaitymą. Siekiant, kad biuletenis nevirstų tik sausu ir nuobodžiu faktų rinkiniu, dažnai informacija pateikiama linksmai, su ironija, „patraukiant per dantį“ kai kuriuos narius ar kitus *Santaros* skyrius. Į biuletenius taip pat patekdavo linksmų eilėraščių, „auksinių minčių“, ištraukų iš spaudos (ypač domino, kas rašyta apie santariečius), vėliau vis daugėjo linksmesnių momentų: švelnių pasiūlymų, savikritikos, įvairių gandų ir asmeninės informacijos (pvz., apie vedybas) ir, žinoma, karikatūrų, kurios papuošdavo visą biuletinį. Labai gaila, bet ne visų piešinių bei karikatūrų autorystė žinoma, tik vietomis nurodyta, kad iliustravo A. Simutytė, A. Butaitė. Nors skirti nedideliame organizacijos narių ratui, šie biuleteniai gali suteikti tyrinėtojiui informacijos apie *Santaros* organizaciją, taip pat atskleisti jaunosios kartos, studentiškos bendruomenės problemas, organizacijų tarpusavio santykius.

Linksmi pasiūlydami Niujorko santariečiai sutiko ir Čikagos *Santaros* skyriaus išleistą leidinį „Žvilgsniai“: „Seniai jau mūsų žvalgai iššnipinėjo, kad Chicaga rengiasi savo biuletinį leisti. Nesirūpinom čia New Yorke, nes žinojom, kad mėnesiai praeis, kol Chicaga tikrai darban stos. Prieš akis „Žvilgsniai“. Apie juos štai ką galima būtų pasakyti. Ne tai, kad pats biuletenis būtų labai jau blogas. Ne. New Yorkas yra gavęs iš Chicagos ir blogesnių leidinių, kaip tą nelemtos atminties biuletinį apie suvažiavimą. Keista tik, kad toki įžymūs redakcinio kolektyvo nariai, turėdami visos Chicagos ir centro valdybos paramą, nesugebėjo geresnio leidinio suredaguoti. Nežiūrint į trūkumus, neabejojame, kad biuletenis, su rytiečių pagalba, sugebės ne tik pasitaisyti ateityje, bet gal net ir „N/Y. Santarai“ prilygti.“⁶⁰ Niujorkiečiai ir vėliau nevengdavo linksmi pakritikuoti Čikagos leidinio ar palinkėti jų redakcijai pagerinti humoro skyrelį⁶¹. Pasirodo, neretai minimas kaip Čikagos skyriaus leidžiamas informacinis biuletenis, „Žvilgsniai“ buvo *Santaros* centro valdybos neperiodinis leidinys. Pirmasis 1957 m. spalio mėnesio 6 pusl. numeris vadinosi „Žvilgsniai į Santarą“, nuo antro numerio – „Žvilgsniai“⁶². Biuletinį redagavo Danutė Sakalauskaitė, Mindaugas Balčiauskas, Jonas Gibaitis, Ramojus Vaitys, Eglė Zabarauskaitė ir kt. Turėdamas daugiau pajėgų bei finansinių galimybių organizacijos centro valdybos leidžiamas biuletenis jau išsiskyrė gražesne išvaizda bei biuletenio kokybe. Iš pavienių leidinio numerių⁶³ galima pastebėti, kad biuletenio turinys buvo panašus į daugelį studentiškų leidinių: nuo rimtų aktualių tekstų, *Santaros* suvažiavimuose skaitytų paskaitų publikavimo iki trumpos svarbios ir ne itin organizacinės informacijos, kūrybos, humoristinių skyrelių, nuotraukų ir draugiško pasiūlymo iš savęs ir kolegų. „Žvilgsniai“ buvo leidžiami 1957–1961 m.⁶⁴, gana greitai šio biuletenio leidyba nutrūko.

Stiprėjant organizacijai santariečiai vis dažniau pasvajodavo apie išėjimą į viešumą su savo periodiniu leidiniu, turiniu bei kokybe prilygstančiu katalikiškos srovės leidžiamiems leidiniams (tokiems kaip, pvz., žurnalas „Aidai“), leidiniu, skirtu jaunajai išeivijos kartai. „Savo žurnalo neturėjimas kiekvienai jaunimo organizacijai yra nuostolis“⁶⁵, – rašė santariečiai, nuogaustaudami, kad *Santara* – vienintelė stambesnė studentų organizacija, neturinti savo periodinio žurnalo. Jaunimo entuziazmą šiek tiek slopino abejonės, ar pavyks vieniems be rimtesnio finansinio užnugario išleisti ir ilgesnį laiką išlaikyti periodinį leidinį. Po įvairių abejonių, diskusijų bei finansinių skaičiavimų 1959 m. santariečiai ryžosi pradėti leisti žurnalą „Metmenys“⁶⁶. „Tą, ko daug kas laukė, šiandien galima pranešti – *Santaros-Šviesos* federacija imsis iniciatyvos leisti naują kultūrinį žurnalą. Šis užsimojimas bus jaunosios liberalų kartos pastangos mus supančioje aplinkoje tęsti nepriklausomybės metų protarpiais savaip liepsnojančių neramiųjų Lietuvos sąjūdžių tradiciją. Visi ruoškimės talkon į „kryžiaus žygį“ prieš likimą. Burkimės tam, kad ši mūsų triumfo arka visada puoštų laisvų žmonių kūrybinės tėkmės alėją“⁶⁷, – džiaugėsi Niujorko santariečiai ir ragino visus prisidėti prie žurnalo leidybos. Galima spėti, kad pasirodęs žurnalas taip pat turėjo įtakos *Santaros* skyrių biuletenių leidybos nutrūkimui, „Metmenų“ leidybai mestos svarbiausios organizacijos intelektualinės pajėgos. Pradėjęs eiti kaip studentų „jaunosios kartos žurnalas“, nuo 1974 m. pavadintas „Kūryba ir analizė“, „Metmenų“ žurnalas gana greitai tapo lietuvių liberalų intelektualiosios minties židiniu emigracijoje, suvaidinusi svarbų vaidmenį ne tik išeivijos, bet ir Lietuvos gyvenime – žurnalas su „kurjerių“ pagalba sovietmečiu slapta buvo atvežamas į Lietuvą, kur dažnai keliaudavo iš rankų į rankas. Žurnalo turinys ir kokybė priklausė daugiausia nuo redaktoriaus – nuo pat žurnalo leidimo pradžios iki mirties „Metmenis“ redagavo Vytautas Kavolis, vėliau jo darbus tęsė kiti santariečiai.

Analizuojant *Santaros* organizacijos leistus leidinius reikia taip pat paminėti pasirodžiusius vienkartinis leidinius, kurie (kaip ir prieš tai minėti panašūs skautų bei ateitininkų organizacijų vienkartiniai leidiniai) dažnai buvo nerimti, stovyklose, suvažiavimuose ar kokia nors proga išleisti humoristiniai. Organizacijos veikla vyko atskiruose skyriuose, o kartą per metus rugsėjo mėnesį vykę *Santaros* (nuo 1957 m. *Santaros-Šviesos*) suvažiavimai Tabor Farmoje tapdavo kasmetine švente su rimtomis intelektualinėmis paskaitomis, literatūros, kūrybos vakarais, meno parodomis ir vakarinėmis linksmybėmis prie laužo. Kai kada suvažiavimo metu Tabor Farmoje dienos šviesą išvysdavo įvairūs vienkartiniai humoristiniai leidiniai, pvz., „Fluxus“⁶⁸ 1961 m. ar „Po nemigos“⁶⁹ 1965 m. Galbūt tokių leidinių būta ir daugiau⁷⁰, o jų paskirtis, anot autorių, labai paprasta: „Kadangi nenorėtume, kad plačioji, Tabor farmon nesuskridusi visuomenė pasilikėtų nežinioj apie tai, kas dėjos gero ir rimto per keturias tirštaus išsikalbėjimo dienas, mes šiuo laikraščeliu ėmėmės paskelbti ypatingai būdingus pasisakymus ir ypač pikantiškus pastebėjimus plačiosios lietuvių visuomenės, lietuvių tautos, – ir mūsų egzistuojančių ir dar

neegzistuojančių vaikų inspiracijai.⁷¹ Tiesa, „plačiosios visuomenės“ tokie leidiniai dažniausiai nepasiekdavo, kelių dešimčių tiražu išleisti pasklisdavo tarp suvažiavimo dalyvių ir dažnai būdavo pamiršti suvažiavimui pasibaigus.

1957 m. balandžio 1 d. proga Čikagoje pasirodė „Krambambulis“, kaip skelbė antraštė – „Dvikartinis Lietuvių studentų *Santaros* Chicagos skyriaus leidinys“⁷².

„Krambambulio“ stilius buvo labai panašus į studentų leistus humoristinius leidinius, ypač į skautų „Sumuštinį“ – populiarūs humoristiniai linkėjimai savo nariams ir kitoms organizacijoms, „auksinės mintys“, karikatūros ir t. t. Leidinys leistas ne kartą⁷³ balandžio 1 d. proga, tačiau kiek buvo išleista numerių, lieka neaišku – pagal įvairiuose šaltiniuose fragmentiškas žinias galima spėti, kad „Krambambulis“ buvo išleistas bent tris kartus, t. y. 1956⁷⁴, 1957 ir 1959 m. Kaip skelbė žinutė, rasta 1959 m. kovo mėnesio „New Yorko Santaroje“: „Balandžio pirmą dieną Chicagos santariečiai vėl [išskirta – D. D.] išleido *Krambambulį*. Tai ne apdainuotas mūsų tėvų palikimas, o naujas leidinys, kuris svarsto [visokius] studentų ir studenčių santykius, skelbia studentus esant giliausios išminties šaltiniu, ir kalba „tik gryniausią tiesą“. *Krambambulis* kovoja su įprastiniais spaudos etikos reikalavimais, yra atviras visiems ir viskam, tačiau platinamas tik privilegijuotųjų studentų tarpe.“⁷⁵

Keletas išlikusių vienkartinį humoristinių leidinių liudija, kad panašių leidinių dar gali būti rasta kuriame nors iš jų „autorių“, „redaktorių“ ar bendradarbių archyvų, tiesa, dažniausiai šių humoristinių leidinių autoriai – „laisvi kolektyviniai individualistai“⁷⁶ – bei redaktoriai nebūdavo nurodomi ir šių dienų tyrinėtojams liko nežinomi.

Išvados

1. Tiek visus studentus vienijanti JAV Lietuvių studentų sąjunga, tiek lietuvių studentų ideologinės organizacijos bei sąjūdžiai (Studentų ateitininkų sąjunga, Akademiniis skautų sąjūdis, Lietuvių studentų Santara) išeivijoje atliko svarbią lietuviškos jaunosios kartos telkimo funkciją. Šių organizacijų veiklos laukas apimdavo ne tik organizacinius dalykus (suvažiavimus, stovyklas, valdybų rinkimus, socialinius bei ekonominius studentijos reikalus), bet ir daug platesnį tautinį, visuomeninį, kultūrinį aspektą. Jaunoji karta jautė pareigą aktyviai dalyvauti lietuvių bendruomenės gyvenime, į visuomeninę veiklą skatino įsitraukti ne tik savo organizacijų narius, bet ir platesnius studentų sluoksnius. Akademinių jaunimo organizacijos, suprasdamos informacinį poveikį visuomenėje, itin rūpinosi savo spaudos leidiniais, kurie tapo viena iš pagrindinių priemonių skleisti organizacines / ideologines idėjas, burti akademinį jaunimą. JAV lietuvių studentų XX a. 6–7 dešimtmečiais leisti leidiniai stebina savo

gausa bei įvairovė: nuo vienkartinių (humoristinių, proginių ar stovyklinių) leidinėlių, tik organizacijų nariams skirtų informacinių biuletenių iki rimtų periodinių leidinių. Studentiškų leidinių gausa ypač išsiskiria XX a. 6–7 dešimtmečiais, vėliau studentiška veikla pradeda akivaizdžiai silpnėti, studentai išauga iš studentiško amžiaus, imasi kitokios veiklos, o auganti jaunesnė, jau emigracijoje gimusi studentų karta lietuviškiems spaudos leidiniams skiria vis mažiau dėmesio.

2. Visos tyrinėtose JAV lietuvių studentų organizacijos leido įvairius tęstinius ir periodinius leidinius. Organizacijos ilgesnį ar trumpesnį laiką turėjo savo informacinius biuletenius: Akademiniis skautų sąjūdis leido „Ad meliorem“, Studentų ateitininkų sąjunga Klivlande – „Gaudeamus“, Santara – „Žvilgsnius“, Lietuvių studentų sąjunga – Biuletėnį, virtusį žurnalu „Studentų gairės“ (1953–1966). Greta organizacijų centro valdybų leistų leidinių pasirodydavo atskirų skyrių informaciniai biuletėniai, tiesa, jie būdavo nereguliarūs, dažnai leidžiami tik trumpą laiką, apie šiuos skyrių leidinius yra išlikusi tik fragmentiška informacija (pvz., „New Yorko Santara“). Kai kurie XX a. 6 dešimtmetyje pradėti leisti studentų periodiniai leidiniai (Studentų sąjungos 1954 m. pradėtas leisti „Lituanus“ ar 1959 m. santariečių pradėti leisti „Metmenys“) gana greitai išaugo savo „studentišką rūbą“ ir tapo rimtais išeivijos ir Lietuvos visuomenei gerai žinomais akademineis žurnalais.

3. Tyrinėjamu laikotarpiu buvo populiarūs įvairūs studentų leisti vienkartiniai leidiniai (gimę kokio nors renginio, sąskrydžio ar stovyklos proga), leisti nedideliu tiražu įvairiais savilaidos būdais, platinti tik tarp savo organizacijos narių, dažnai su iliustracijomis, skirti organizacijos nariams informuoti ar pažvelgti į save su gera humoro doze. Išlikę pavieniai tokių vienkartinių (pvz., „Arielkon“, „Fluxus“, „Po nemigos“) ar tęstinių („Sumuštinis“, „Krambambulis“) leidinių pavyzdžiai tyrinėtojams suteikia nedaug informacijos: jų leidimo vieta, tiražas dažniausiai nebūdavo nurodomi, nežymėti ir nežinomi leidėjai, redaktoriai, straipsnių bei iliustracijų autoriai, neaiškus leidinių periodiškumas ir netgi išleistų leidinių skaičius.

4. Nagrinėjamos tematikos – studentų leistų leidinių – įvairumas, plotmė liudija apie plačių lietuviškų tautinių siekių apimtį, nemažą įdirbį lietuviškos spaudos baruose, tuometinės studentijos gyvenimo pulsą bei aktualijas. Studentų leisti vienkartiniai bei tęstiniai leidiniai buvo savotiškas studentų visuomeninio gyvenimo veidrodis. Greta studentų socialinio bei organizacinio gyvenimo informacijų juose publikuoti jaunajai kartai aktualūs tekstai: lietuviško tapatumo,

visuomeninės veiklos ar gyvenamo krašto aktualijos, jaunųjų kūrėjų kūryba, knygų apžvalgos, humoras. Šie leidiniai tampa svarbiu šaltiniu, atskleidžiančiu tyrinėtojams mažai žinomo JAV lietuvių studentų socialinio bei visuomeninio gyvenimo ypatumus.

Šaltiniai ir literatūra

- Ad meliorem*. VDU LII, F. 6, Ap. 1-8, B. 4834, 4825, 4858.
- Arielkon*. 1963 m. VDU LII, F. 7, Ap. 1-8, B. 33.
- Arielkon*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07]
Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- BARTUSEVIČIUS, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus, 2012.
- BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lithuanian publications in the United States, 1874–1910: a bibliography*. Chicago: Institute of Lithuanian studies, 1994.
- Chicaga vėl išleido „Žvilgsnius“. *New Yorko Santara*, 1957 gruodis, p. 2–3.
- „Dainavos“ stovykloje leisti leidiniai. VDU LII, F. 6, Ap. 1-8, B. 4858.
- DAPKUTĖ, Daiva. *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius: Vaga, 2002.
- Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957.
- DUNDZILA, Antanas. Lituanių trys dešimtmečiai, *Aidai*, 1984, nr. 5, p. 321.
- DUNDZILA, Antanas. Studentai spaudoje. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 86–87.
- Fluxus*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07]
Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- Fluxus*. Tabor farm, Mich., 1961. Kopija iš asmeninio D. Dapkutės archyvo. 14. *Gaudeamus*. VDU LII, F. 8, Ap. 1-8, B. 530, 889; F. 7, Ap. 1-8, B. 155-191.
- Gaudeamus*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- Iš santariečių veiklos. *New Yorko Santara*, 1957 lapkritis, p. 4.
- IV Centro valdybos informacija. *New Yorko Santara*, 1958 rugpjūtis, p. 9–10.
- I laisvę veda mūsų kelias*. Antroji metinė *Santaros* knyga. Red. V. Kavolis ir V. Adamkavičius. Tabor farm: Santara, 1956.
- I skaitytoją. *Po nemigos*, Tabor farm Sodus Mich., 1965, p. 2. Kopija iš asmeninio D. Dapkutės archyvo.
- KAVOLIS, Vytautas. Jaunojo akademiko dilema. *Dirva*, 1952 11 06, p. 6.
- KAVOLIS, Vytautas. Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos. Iš *Santara-Šviesa*. II leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 15–94.

- KLEIZ A, Vaclovas. Pirmosios Sąjungos dienos. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 47–51.
- Knygų lentyna*, 1952, nr. 5–6, 1953, nr. 9–10, 1957, nr. 7–9, 1960, nr. 2.
- Krambambulis*. Dvikartinis Lietuvių studentų *Santaros* leidinys, 1957 m. Kopija iš asmeninio D. Dapkutės archyvo.
- Krambambulis*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- KRIAUCIŪNAS, Romualdas. Krambambulis – tai palikimas. *Dirva*, 2014 09 09, p. 10.
- KUIZINIENĖ, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2003.
- KVIKLYS, Bronius. *Akademine skautija 1924–1954 metais*. Čikaga: Akademiniis skautų sąjūdis, 1954.
- Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*. 1954 m. rugsėjo 8–10 d. d. Tabor farmoje, Sodus, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų *Santaros* suvažiavimo darbai. Red. V. Kavolis. Tabor farm: Santara, 1954.
- Laužų cėviesoje*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- L AVINSKAS, Frank. *Amerikos lietuvių laikraščiai, 1879–1955*. New York: Lavinskas, 1956.
- Liepsnelės*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 1, Knygos lietuvių kalba. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2002.
- Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 2, Knygos užsienio kalbomis. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2005.
- Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940*. Dalis 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai, Kn. 1, 2. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.
- Lituanus*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- Mieli santariečiai. *New Yorko Santara*, 1957 sausis, p. 1.
- MIEŽELIS, Raimundas. Sąjunga istorijos veidrodyje. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 53–68.

- Mintys ir darbai*. Trečioji metinė *Santaros* knyga 1956–1957. Red. V. Adamkavičius, J. Šmulskštys, R. Žukaitė. Čikaga: Lietuvių studentų *Santara*, 1957.
- MISIŪNAS, Remigijus. *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*. Vilnius: Versus aureus, 2003.
- MISIŪNAS, Remigijus. Europoje išleisti lietuviški ir lituanistiniai leidiniai JAV lietuvių spaudoje (iki 1904 m.). *Knygotyra*, 2019, t. 72, p. 206–232.
- MISIŪNAS, Remigijus. Išeivijos bibliotekų ir skaitymo klausimai JAV lietuvių periodikoje (iki 1904 m.). *Knygotyra*, 2018, t. 70, p. 94–124.
- MISIŪNAS, Remigijus. Lietuvių išeivių leidyba Jungtinėse Amerikos Valstijose XIX a. pabaigoje – XX a. viduryje: adresato problema. *Knygotyra*, 2016, t. 67, p. 23–44.
- N.Y. *Santara* žvelgia į ŽVILGSNIUS. *New Yorko Santara*, 1957 rugsėjis, p. 1.
- Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- New York Santara*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- Niekėybės paslaptis arba kaip aš išmokau nebijoti J.B. ir pamilau Dainavą*. Dainavos SAS stovykla, 1964 m. *VDU LII*, F. 7, Ap. 1-8, B. 41.
- PALUKAITIS, Jonas Pranas. *Lietuvių periodika Vakarų Europoje 1944–1952*. Vilnius: Žurnalistika, 1993.
- PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika. Leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija. Iš *Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940*. Dalis 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai, Knyga 1 A–M. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 15–47.
- Po nemigos*. Tabor farm Sodus Mich., 1965. Kopija iš asmeninio D. Dapkutės archyvo.
- RAGUOTIS, Bronius. *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*. Marijampolė: Ramona, 2003.
- Redakcijos įvadinis žodis. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukurtuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 3.
- Redakcinis kolektyvas. Pradedant. Studentų žodis Nr. 1. *Dirva*, 1952 11 06, p. 6.
- Santara-Šviesa*. II leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009.
- Santarietiškos veiklos apžvalga. Iš *Į laisvę veda mūsų kelias*. Antroji metinė *Santaros* knyga. Red. V. Kavolis ir V. Adamkavičius. Tabor farm: *Santara*, 1956, p. 35–38.
- STRUMICKIENĖ, Ilona. *Idealų vedami: ateitininkai išeivijoje: XX a. 5–7 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2008.

- Studentų gairės*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- Studijoms besiruošiant*. 1957 m. Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: www.libis.lt
- Sūkurys*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- Sumuėtinis*. 10-ties metų sukaktuvinis leidinys. Caberfae, 1957 m. *VDU LII*, F. 6, Ap. 1-8, B. 4857.
- Sumuėtinis*. A.S.S. žiemos stovykla Caberfae, 1958 m. *VDU LII*, F. 6, Ap. 1-8, B. 4632.
- Sumuėtinis*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- TAMOŠIŪNAS, Julius. *Lietuvių periodinių leidinių bibliografija 1823–1982*. Kaunas: J. Tamošiūnas, 1991.
- ŪSAITĖ, Kristina. *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga XX a. 6–9 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Žinutė. *New Yorko Santara*, 1959 kovas, p. 4.
- Žinutė. *New Yorko Santara*, 1959 balandis, p. 1.
- Žvilgsniai*. 1958, nr. 5, 6; 1960, nr. 1. Leidinio kopijos asmeniniame D. Dapkutės archyve.
- Žvilgsniai*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>

Notes

- 1 Lietuvių studentų *Santara* – 1954 m. Tabor Farmoje (Sodusas, Mičigano valstija) įkurta liberali akademinio jaunimo organizacija, 1957 m. susivienijusi su akademinio jaunimo sambūriu *Šviesa* (įkurtu 1946 m. Vokietijoje) ir vėliau geriau žinoma kaip *Santaros-Šviesos* federacija.
- 2 *Lietuvių iėivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 1, Knygos lietuvių kalba. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2002; *Lietuvių iėivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 2, Knygos užsienio kalbomis. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2005; TAMOŠIŪNAS, Julius. *Lietuvių periodinių leidinių bibliografija 1823–1982*. Kaunas: J. Tamošiūnas, 1991; *Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940*. Dalis 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai, Kn. 1,2. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018 ir kt.
- 3 L AVINSKAS, Frank. *Amerikos lietuvių laikraėčiai, 1879–1955*. New York: Lavinskas, 1956; BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lithuanian publications in the United States, 1874–1910: a bibliography*. Chicago: Institute of Lithuanian studies, 1994 ir kt. Vokietijoje, Memingene 1948–1949 m. bei JAV 1949–1966 m. buvo leistas

- lietuvių bibliografinės tarnybos biuletenis *Knygų lentyna*, vėliau 1967–1973 m. leistas *Lietuvių išeivių spaudos metraštis*, kuriuose galima rasti informacijos apie įvairiuose kraštuose leistus leidinius.
- 4 RAGUOTIS, Bronius. *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*. Marijampolė: Ramona, 2003; MISIŪNAS, Remigijus. Lietuvių išeivių leidyba Jungtinėse Amerikos Valstijose XIX a. pabaigoje – XX a. viduryje: adresato problema. *Knygotyra*, 2016, t. 67, p. 23–44; MISIŪNAS, Remigijus. Išeivijos bibliotekų ir skaitymo klausimai JAV lietuvių periodikoje (iki 1904 m.). *Knygotyra*, 2018, t. 70, p. 94–124; MISIŪNAS, Remigijus. Europoje išleisti lietuviški ir lituanistiniai leidiniai JAV lietuvių spaudoje (iki 1904 m.). *Knygotyra*, 2019, t. 72, p. 206–232; PETREIKIS, Tomas. Profesionalioji lietuvių periodika. Leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija. Iš *Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940*. Dalis 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai, Knyga 1 A–M. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 15–47.
 - 5 PALUKAITIS, Jonas Pranas. *Lietuvių periodika Vakarų Europoje 1944–1952*. Vilnius: Žurnalistika, 1993; MISIŪNAS, Remigijus. *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*. Vilnius: Versus aureus, 2003; KUIZINIENĖ, Dalia. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais*. Vilnius: Versus aureus, 2003; BARTUSEVIČIUS, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus, 2012 ir kt.
 - 6 KVIKLYS, Bronius. *Akademine skautija 1924–1954 metais*. Čikaga: Akademinis skautų sąjūdis, 1954; *Santara-Šviesa*. 25 metų sukaktuvinis leidinys, II leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009; STRUMICKIENĖ, Ilona. *Idealy vedami: ateitininkai išeivijoje: XX a. 5–7 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2008; DAPKUTĖ, Daiva. *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius: Vaga, 2002; ŪSAITĖ, Kristina. *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga XX a. 6–9 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2013 ir kt.
 - 7 JAV lietuvių leistuose leidiniuose „Knygų lentyna“, „Lietuvių išeivių spaudos metraštis“ ar Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>).
 - 8 Kai kurių leidinių pavieniai numeriai yra išlikę ir saugomi Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje ar kitose bibliotekose bei archyvinėse institucijose. Šių leidinių skaičius nuolat pasipildo į Lietuvą grįžtant išeivijos organizacijų bei pavienių asmenų bibliotekoms ir archyvams.
 - 9 Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>.
 - 10 DUNDZILA, Antanas. Studentai spaudoje. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 86–87.
 - 11 Redakcinis kolektyvas. Pradedant. Studentų žodis Nr. 1. *Dirva*, 1952 11 06, p. 6.

- 12 KAVOLIS, Vytautas. Jaunojo akademiko dilema. *Dirva*, 1952 11 06, p. 6.
- 13 KLEIZ A, Vaclovas. Pirmosios Sąjungos dienos. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 48.
- 14 Ten pat, p. 49.
- 15 Redakcinis kolektyvas. Pradedant. Studentų žodis Nr. 1. *Dirva*, 1952 11 06, p. 6.
- 16 Vėliau Lietuvių studentų sąjungos veikla akivaizdžiai susilpnėjo, o jaunajai studentų kartai tapo nebeaktualios vyresnės kartos problemos.
- 17 Lietuvių Studentų Sąjungos JAV biuletenis. Nr. 1, 1952 m. kovo 8 d., 6 psl. Leidėjas Lietuvių studentų sąjungos JAV centro valdyba, redaktorius A. Vedeckas. Plačiau žr. *Knygų lentyna*, 1952, nr. 5–6, p. 1.
- 18 MIEŽELIS, Raimundas. Sąjunga istorijos veidrodyje. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 65.
- 19 Studentų gaires“ skirtingu metu redagavo Liūtas Grinius, Pranas Joga, Tomas Remeikis, Rimantas Vėžys, Raimundas Punkris, Viktorija Skrupskelytė, Rimantas Griškelis ir kt. Plačiau žr. *Studentų gairės*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>
- 20 *Knygų lentyna*, 1953, nr. 9–10, p. 1.
- 21 MIEŽELIS, Raimundas. Sąjunga istorijos veidrodyje, p. 53–65.
- 22 Ten pat, p. 59, 61.
- 23 *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Redagavo I. Čepėnaitė, T. Remeikis, J. Šapkus, J. Šoliūnas. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, 112 p. Knyga išleista 1 000 egz. tiražu.
- 24 Redakcijos įvadinis žodis. Iš *Dienos tarp dangoraižių: studentijos sukaktuvinis leidinys*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1957, p. 3.
- 25 DUNDZILA, Antanas. Lituanus trys dešimtmečiai. *Aidai*, 1984, nr. 5, p. 321.
- 26 Antrasis „Lituanus“ numeris buvo išleistas 1 200 egz. tiražu, o Nr. 10 – 3 000 egz. tiražu. MIEŽELIS, Raimundas. Sąjunga istorijos veidrodyje, p. 67.
- 27 Žurnalą skirtingu metu redagavo Antanas Vytautas Dundzila, Tomas Remeikis, Leonas Sabaliūnas, Vytautas Vygantas ir kt. Plačiau žr. *Lituanus*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>.
- 28 *Ad meliorem*. Akademinių skautų sąjungos biuletenis skiriamas ASS nariams, leistas 1952–1998 m. Čikagoje, įvairaus dažnumo. Ne visas biuletenio 1952–1998 m. rinkinys aprašytas ir saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Plačiau žr. *Ad meliorem*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>; Biuletenio 1958–1989 m. numerius taip pat galima rasti VDU

- Lietuvių išeivijos instituto archyve *VDU LII*, F. 6, Ap.1-8, B. 4834, 4825, 4858.
- 29** *Gaudeamus*. Studentų ateitininkų sąjungos informacinis leidinys. Leidžia Centro spaudos ir informacijos skyrius. Išleidimo vietos skirtingos: Detroitas, Los Andželas, Čikaga, Siseras ir t. t. Išleista nespauštuviniu būdu, įvairaus dažnumo. Paskutinis numeris išleistas 1994 m. Plačiau žr. *Gaudeamus*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <<https://nbdlibis.lt>>; Biuletenio pavienius numerius taip pat galima rasti VDU Lietuvių išeivijos instituto archyve *VDU LII*, F. 8, Ap.1-8, B. 530, 889; F. 7, Ap. 1-8, B. 155-191.
- 30** *Zvilgsniai*. Santaros centro valdybos leidinys, leistas 1957–1961 m. Red. D. Sakalauskaitė et al. Įvairaus dažnumo. Plačiau žr. *Žvilgsniai*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdlibis.lt>.
- 31** *Laužų ėviesoje*. Los Angeles Akademinių skautų sąjūdžio skyriaus leidinys, red. V. Variakojis. 1958 m. (išleisti 4 numeriai). Plačiau žr. *Laužų ėviesoje*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdlibis.lt>.
- 32** *Sūkurys*. Studentų ateitininkų draugovės 1959–1962 m. leistas informacinis leidinys, įvairaus dažnumo. Red. Jonas A. Raškauskas, Jolanta Eigelytė, Alvydas Bičiūnas, Zita Acalinaitė. Vėliau tuo pačiu pavadinimu nuo 1968 m. iki 1984 m. (?) Čikagoje nespauštuviniu būdu leistas Čikagos kun. Alfonso Lipniūno moksleivių ateitininkų kuopos laikraštėlis. Pavienių leidinio numerių galima rasti įvairiose Lietuvos bibliotekose. Plačiau žr. *Sūkurys*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdlibis.lt>.
- 33** KRIAUCIŪNAS, Romualdas. Krambambulis – tai palikimas. *Dirva*, 2014 09 09, p. 10.
- 34** Dainava“ – didžiausia lietuvių stovyklavietė JAV, įkurta XX a. 6 dešimtmetyje prie Mančesterio, Mičigano valstijoje. „Dainavoje“ buvo rengiamos įvairios skautų, ateitininkų, vaikų, studentų stovyklos bei kursai (šokių, lietuvių kalbos ir pan.). Iki šiol į „Dainavos“ stovyklas suvažiuoja stovyklautojai ne tik iš įvairių JAV miestų, bet ir iš Kanados, kai kada netgi iš Lietuvos.
- 35** Dainavos“ stovykloje leisti leidiniai. *VDU LIIF*. 6, Ap. 1-8, B. 4858.
- 36** *Liepsnelės*. Mergaičių stovyklos „Dainavoje“ leidinys, leistas nespauštuviniu būdu, dažnai rašytas ranka, įvairaus dažnumo. Daugiausia išlikusių egzempliorių iš 1958–1976 m. laikotarpio. Plačiau žr. *Liepsnelės*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <<https://nbdlibis.lt>>;
- 37** Dainavos“ stovykloje leisti leidiniai. *VDU LIIF*. 6, Ap. 1-8, B. 4858.
- 38** *Niekčybės paslaptis arba kaip aš išmokau nebijoti J.B. ir pamilau Dainavą*. Dainavos SAS stovyklos 1964 m. vienkartinis leidinys, 15 l., lapai nenumeruoti. *VDU LII*, F. 7, Ap. 1-8, B. 41.

- 39 *Arielkon*. SAS stovyklos prie Arielio ežero 1963 m. išleistas vienkartinis humoristinis leidinys, 9 l., lapai nenumeruoti. *VDU LII*, F. 7, Ap. 1-8, B. 33. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos pateiktoje bibliografinėje informacijoje nurodoma, kad tai serijinis leidinys, išleistas tik vienas numeris. Plačiau žr. *Arielkon*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>.
- 40 *Sumuėtinis*. Akademinių skautų sąjungos Vokietijos DP stovyklose 1947 m. gruodžio 30 d. – 1948 m. sausio 7 d. leistas humoristinis leidinys. Išėjo 6 rotatoriumi spausti numeriai (38 nenumeruoti puslapiai). PALUKAITIS, Jonas Pranas. *Lietuvių periodika Vakarų Europoje 1944–1952*. Vilnius: Žurnalistika, 1993, p. 208.
- 41 *Sumuėtinis*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>.
- 42 *Sumuėtinis*. 10-ties metų sukaktuvinis leidinys. Caberfae, 1957 m. 34 l., tekstas vienoje pusėje, leidinio lapai nenumeruoti. *VDU LII*, F. 6, Ap. 1-8, B. 4857; *Sumuėtinis*. A.S.S. žiemos stovykla Caberfae, 1958 m. 18 l., tekstas vienoje pusėje, leidinio lapai nenumeruoti. *VDU LII*, F. 6, Ap. 1-8, B. 4632.
- 43 Sveikinimai. Linkėjimai. *Sumuėtinis*, 1958. *VDU LII*, F. 6, Ap. 1-8, B. 4632, l. 5.
- 44 *Studijoms besiruošiant*. Leidėjas Čikagos Akademinių skautų sąjūdis. Spaudė M. Morkūno spaustuvė, 8 psl. Gali būti, kad leidinys leistas bent du kartus: Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas 1957 m. leidinys (LIBIS katalogo (www.libis.lt) duomenimis), o „Knygų lentynos“ biuletenyje minimas 1958 m. balandžio mėnesį išleistas leidinys „Studijoms besiruošiant“. *Knygų lentyna*, 1960, nr. 2, p. 34.
- 45 Santariečių skyrius „Naujienose“ leistas 1953–1967 m. Skyrelį redagavo Jonas Gibaitis, Eglė Zabarauskaitė, Dalia Sruogaitė-Bylaitienė, Marija Paškevičienė, Rita Šimanskytė-Kavolienė ir kt.
- 46 Skyrius „Santarvės“ žurnale leistas 1955–1958 m. iki žurnalo uždarymo. Skyrių redagavo Vytautas Kavolis, Rasa Gustaitytė, Tadas Naginionis, Rimvydas Vaišnys.
- 47 Santarietiškas skyrius „Dirvos“ laikraštyje leistas 1953–1960 m. Skyrių redagavo Kostas Ostrauskas, Raimundas Mieželis, Vytautas Kavolis, Saulius Šimoliūnas ir kt.
- 48 *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*. 1954 m. rugsėjo 8–10 d. d. Tabor farmoje, Sodus, Mich. įvykusio Pirmojo Lietuvių studentų *Santaros* suvažiavimo darbai. Red. V. Kavolis. Tabor farm: Santara, 1954, 36 p.; *Į laisvę veda mūsų kelias*. Antroji metinė *Santaros* knyga. Red. V. Kavolis ir V. Adamkavičius. Tabor farm: Santara, 1956, 45 p.; *Mintys ir darbai*. Trečioji metinė *Santaros* knyga 1956–1957. Red. V. Adamkavičius, J. Šmulkštys, R. Žukaitė. Čikaga: Lietuvių studentų *Santara*, 1957, 57 p.
- 49 *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą*, p. 5.
- 50 *Į laisvę veda mūsų kelias*, p. 2.

- 51 KAVOLIS, Vytautas. Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos. Iš *Santara-Šviesa*. II leidimas. Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 18.
- 52 IV Centro valdybos informacija. *New Yorko Santara*, 1958 rugpjūtis, p. 9–10.
- 53 Lietuvių studentų *Santaros* centro valdybos Klivlande leistas biuletenis „Santara“, [1955]–1957. Red. L. Janulevičiūtė, Z. V. Rekašius, nr. 3 (1956, kovas). Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07]. Prieiga per internetą: <https://nbdlibis.lt>. Šis biuletenis minimas ir kituose šaltiniuose (*Santarietiškos veiklos apžvalga*. Iš *Į laisvę veda mūsų kelias*, p. 37), bet daugiau apie jį informacijos nėra.
- 54 Iš santariečių veiklos. *New Yorko Santara*, 1957 lapkritis, p. 4.
- 55 Santarietiškos veiklos apžvalga. Iš *Į laisvę veda mūsų kelias*, p. 37.
- 56 Leidinio kopija asmeniniame D. Dapkutės archyve.
- 57 *New York Santara*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdlibis.lt>. Straipsnyje naudotasi leidinio kopijomis iš asmeninio D. Dapkutės archyvo.
- 58 Mielieji santariečiai. *New Yorko Santara*, 1957 sausis, p. 1.
- 59 Biuletenį redagavo bei administravo R. Švilpaitė, A. Grigaitis, S. Novickis, V. Vaitaitis, D. Leskaitytė, J. Mačiūnas, A. Sperauskas, M. Savukynaitė, A. Simutyte, K. Paprockaitė, L. Sabaliūnas, L. Stanaitytė, A. Butas, A. Butaitė, V. Sutkutė ir kt.
- 60 N.Y. Santara“ žvelgia į ŽVILGSNIUS. *New Yorko Santara*, 1957 rugsėjis, p. 1.
- 61 Chicago vėl išleido „Žvilgsnius“. *New Yorko Santara*, 1957 gruodis, p. 2–3.
- 62 *Knygų lentyna*, 1957, nr. 7–9, p. 22.
- 63 Žvilgsniai. 1958, nr. 5, nr. 6; 1960, nr. 1. Leidinio kopijos asmeniniame D. Dapkutės archyve.
- 64 Plačiau žr. *Žvilgsniai*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdlibis.lt>.
- 65 IV Centro valdybos informacija. *New Yorko Santara*, 1958 rugpjūtis, p. 9.
- 66 Metmenys“ – *Santaros-Šviesos* federacijos 1959–2006 m. Čikagoje leistas literatūros, meno, sociologijos ir politikos žurnalas. Redaktorius Vytautas Kavolis (iki 1996 m.), vėliau žurnalą redagavo Violeta Kelertienė ir Rimvydas Šilbajoris (1997–2006).
- 67 Zinutė. *New Yorko Santara*, 1959 m. balandis, p. 1.
- 68 *Fluxus*. Tabor farm, Mich., 1961. Vienkartinis leidinys, leistas nespauštuviniu būdu, tekstas vienoje pusėje, 8 l., lapai nenumeruoti. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdlibis.lt>. Straipsnyje naudota leidinio kopija iš asmeninio D. Dapkutės archyvo.
- 69 *Po nemigos*. Tabor farm, Sodus, Mich., 1965. Vienkartinis leidinys, leistas nespauštuviniu būdu, tekstas vienoje pusėje, 10 l., lapai nenumeruoti.

Straipsnyje naudota leidinio kopija iš asmeninio D. Dapkutės archyvo.

70 Fluxus“ leidinyje rašoma, kad tai „vienkartinis 8-to *Santaros* suvažiavimo leidinys Nr. 8“.

71 I skaitytoją. *Po nemigos*, p. 2.

72 *Krambambulis*. Dvikartinis Lietuvių studentų *Santaros* leidinys, 1957 m. 25 l., tekstas vienoje pusėje, lapai nenumeruoti. Straipsnyje naudota leidinio kopija iš asmeninio D. Dapkutės archyvo.

73 Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos bibliografinėje duomenų bazėje nurodoma, kad leidinys leistas 1956–1959 m., vieną kartą per metus balandžio 1 d. proga. Plačiau žr. *Krambambulis*. Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas. [žiūrėta 2019-10-07] Prieiga per internetą: <https://nbdb.libis.lt>.

74 1956 m. išleistą leidinį yra aprašęs Romualdas Kriaučiūnas. Plačiau žr. KRIAUCIŪNAS, Romualdas. *Krambambulis* – tai palikimas. *Dirva*, 2014 09 09, p. 10.

75 Zinutė. *New Yorko Santara*, 1959 kovas, p. 4.

76 *Fluxus*, p. 2.